

OTTEITA AJASTA

Heikki Mäki-Kulmala

Ilkka Niiniluoto – kulttuurimme Batman

Ilkka Niiniluoto, *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus: filosofisia esseitä tiedosta ja sen arvosta*. Otava, Helsinki 1984.

Maaailma, minä ja kulttuuri: emergentin materialismin näkökulma. Otava, Helsinki 1990.

Järki, arvot ja välineet: kulttuurifilosofisia esseitä. Otava, Helsinki 1994.

Professori Ilkka Niiniluoto on valtakuntamme virallinen filosofi. Hän on myös kulttuurielämämme ponteva Batman, joka suuren esikuvansa tavoin taistelee väsymättä totuuden, oikeudenmukaisuuden, tieteen, järjen, edistyksen, solidaarisuuden ja kaikkien muidenkin hyvien asioiden puolesta.

Hyvän sankarin vastustajat ovat pahoja. Supersankarin vastapelurit ovat oikeita superkonnia: arvuuttajia, kissanaisia, morialthya tai lex luthoreita. Vaarattomia eivät ole Niiniluodonkaan vastustajat: “relativistit”, “praktisistit”, “kynnikit”, “postmodernin leikkitelevät pelurit”, “irrationalistit”, “fasistit”, tai “kreationistit”.

Eikä sovi väheksyä emeritusprofessori K.V. Laurikaistakaan, joka ei millään suosunut tulkitsemaan kvanttimekaniikkaa *oikein*.

Pieni ihminen on luonnostaan erehtyväinen ja haksahda usein uskomaan kaikenlaisia joutavaa. Tämä herkkäuskaisuus saattaa kääntyä vaaralliseksi mainittujen konnien takia, koska nämä uunottavat silkkää ilkeyttä ihmisparkeja ties miten. Erityisen paljon älyllisiä huijareita on liikkeellä näin lama-aikoina, jolloin kaikenlainen näköalatomuus valtaa alaa ja viehtymys irrationalismiin lisääntyy.

Mihin me joutuisimmekaan ilman Niiniluotoamme, joka lukuisissa esitelmissään ja artikkeleissaan kumauttaa konnat kanveesiin, selvittää maan henkisen tilan, kohottaa Totuuden arvoonsa, pistää asiat järjestykseen ja antaa niille *oikeat* nimet.

Totuuden henki

Erityisen ankarasti Niiniluoto on joutunut taistelemaan totuuden puolesta kaikenlaisia relativisteja ja arvuuttelijoita vastaan. Jo v.1984 ilmestyneessä kirjassaan hän antoi selkeää havainto-opetusta siitä, mihin joudutaan, jos “radikaali relativismi” tai esim. Feyerabendin epistemologinen anarkismi pääsisivät niskaan päälle.

Silloin voisi tapahtua vaikkapa seuraavaa.

“Esimerkki 1.

Uusnatsi: Kaikki kommunistit ovat juutalaisia.

Filosofi: Kuules kaveri, sinä käytät sanoja omituisella tavalla. Engels ja Leninkään eivät olleet juutalaisia.

Uusnatsi: Minun kielipelissäni ‘kommunisti’ ja ‘juutalainen’ merkitsevät samaa. Painu kotiisi pelaamaan omia kielipelejäsi — ne ovat vertailukelvottomia minun kielipelini kanssa.

Filosofi: (kiroilee, palaa kotiinsa lukemaan *Filosofisia tutkimuksia*) [...]

Esimerkki 3.

Virkamies: Rakennamme tehtaan tälle alueelle.

Luonnonsuojelija: Älkääs nyt hosuko! Tehdas pilaa maiseman, ja jätteet saastuttavat koko järven.

Virkamies: Entä sitten?

Luonnonsuojelija: Kauniilla maisemalla ja puhtaalla luonnolla on arvoa.

Virkamies: Arvoa? Ehkä sinun mielestäsi, mutta ei minun. Rakentakaa!

Luonnonsuojelija: Odottakaa vielä! Meillä ei ole oikeutta tuhota luontoa tulevalta sukupolvilta.

Virkamies: Minä olen radikaalisti sitoutu-

nut omaan nykyiseen situaatiooni, enkä voi asettua tulevaisuuden ihmisten asemaan.”¹

Näin surkeasti meidän käy, jos hylkäämme tieteellisen realismin ja objektiivisen totuuden kallioperustan ja harhaudumme relativismin suolle. Siellä vaanivat hirviöt — uusnatsit, häikäilemättömät byrokraatit, kreationistit, stalinistit jne. Siellä missä “kaikki käy”, siellä vallitsee viidakon laki: byrokraatit rakentavat tehtaansa minne sattuu ja fasistit luetuttavat ihmisillä Wittgensteinia.

Huomaamme siis, että totuus ja siihen pyrkiminen on Niiniluodolle paljon muutakin kuin vain propositioiden ja tajuntamme ulkopuolella olevien asiointilöjen vastaavuutta. Se on koko yhteiskunnan lävistävä periaate, sen moraalinen perusta. Muuan Dostojevskin romaanihenkilö huudahti kerran, kuinka “ilman Jumalaa kaikki on sallittua”. Niiniluoto toteaa samoin vain sillä erotuksella, että hän puhuu Jumalan sijasta totuudesta (tai Totuudesta) — totuudesta jonakin sellaisena joka ei määritelmällisesti ole ihmisen (mieli)vallan alainen. Tämä jos mikä panee meidät epäilemään, olisiko tuo Totuus sittenkin uusi nimi vanhalle kunnon Isäjumalalle.

Tällaisilta epäilyiltä ei voi välttyä ainakaan se, joka on vähänkin myrkyttännyt mieltään Derridan pohdinnoilla logosentrismistä tai Horkheimerin ja Adornon ajatuksilla valistuksen dialektiikasta. Eikö juuri kaikesta konkreettisuudestaan vapautunut Totuus olekin valistuksen dialektiikan päätepiste, logosentrismää pelkistetyimmillään. Se on kuin Kafkan linna, josta hallitaan kaikkea. Se on luoksepääsemätön ja kuitenkin kaikkialla läsnä.

Mutta tällainen ei voi mitenkään olla totta! Lepakkomiehen sydänhän on puhdasta kultaa ja kaikelle tyhmyydelle tai tyrannialle hän on aina ollut vihainen kuin rakkikoira. Hän uskoo, että Totuus ja vain Totuus voi tehdä ihmisistä vapaita.

Ei Jumala, vaan vapaa tiede

Niiniluoto on aina korostanut ponnekkaasti tieteellisen ja uskonnollisen maailmankuvan

vastakkaisuutta:

“Maailmankuva on uskonnollinen, jos siihen sisältyy sellaisia väitteitä, joiden ainoana tukena on vetoaminen joihinkin uskonnollisiin auktoriteetteihin (esim. *Raamattuun*) tai henkilökohtaisiin uskonnollisiin kokemuksiin tai elämyksiin. Tällaisia todistelujia ei voi pitää tieteellisesti todistusvoimaisina, sillä ne rikkovat tieteen metodologiaa koskevia kriittisyys- ja objektiivisuusvaatimuksia vastaan. Mikään tai kukaan auktoriteetti ei voi vaatia tieteessä itselleen ikuista asemaa. [...]”

Yksityisten henkilöiden subjektiiviset kokemukset — koskivatpa ne Jumalaa, vainajien henkiä, sivupersoonoita tai vierailijoita toiselta planeetalta, ja olivatpa ne kokijan elämän kannalta henkilökohtaisesti miten arvokkaita tahansa — eivät ole sisällöltään julkisesti testattavissa, joten ne eivät kelpaa tieteelliseksi todistusaineistoksi niiden kohteen olemassaolosta.”²

Tiede on siis Niiniluodolle avoin, julkinen, itseään kritisoiva ja totuutta tavoitteleva instituutio. Tieteen tuntomerkki ei hänen mukaansa ole totuuden omistaminen vaan sen läheisyys tai lähestyminen:

“[...] tieteen erottaa muista uskomusten muodostamisen tavoista juuri sen julkinen, kriittinen ja itseäänkorjaava metodi. Tieteenharjoittajat eivät voi takertua saavuttamiinsa tuloksiin ja pöyhkeillä niiden ehdottomalla totuudellisuuksella, sillä niitä voidaan aina arvostella ja parantaa. Silti näillä tuloksilla on syntytapansa vuoksi rationaalisempi peruste kuin epätieteellisillä uskomuksilla. Ne ovat luotettavampia välietappeja ihmiskunnan pitkällä marssilla kohti todellisuuden yhä täsmällisempää tuntemusta.”³

Argumentti tuntuu vakuuttavalta ja lopulliselta. Nyt meidän ei tarvitse sanoa dollarin seteliä siteeraten “Jumalaaan me luotamme” vaan “Tieteeseen, sen julkiseen kriittiseen ja itseäänkorjaavaan metodiin me luotamme”. Näin pysymme sillä oikealla tiellä, jota pitkin kirkasotsainen joukkomme marssii kohti “todellisuuden yhä täydellisempää ja täsmällisempää tuntemusta”. Niiniluoto ja muut tieteenfilosofit ovat meidän paimeniamme siltä varalta, että jollekin tulee kiusaus livetä ruodusta ja lähteä harhailemaan joillekin epämääräisille sivukujille.

Vaippa ja ydin — hypy metafysiikkaan

Niiniluodon muuten vakuuttavassa argumentaatiossa on vielä eräs pieni aukko, joista epäilyksen käärmeet voivat luikerrella sisään. Hän nimittäin määrittelee tiedeinstituution totuuden (tai totuudenläheisyyden) avulla — ja

toisaalta totuuden tieteen avulla. Tiede on hänelle nimittäin “uskomusrationaalisuuden paradigmaattinen esimerkki”⁴.

Toisin sanoen toisaalta totuus (tai sen läheisyys) on se aurinko, joka valaisee ja lämmittelee tieteen planeetan. Toisaalta taas tiede huimine saavutuksineen on se perusta, jonka nojalla Niiniluoto yrittää suostutella ihmisiä uskomaan siihen, mitä hän sanoo Totuudeksi.

Kumpi siis tulee ensin? Niiniluoto kirjoittaa seuraavasti:

“Relativismin suosioon ovat vaikuttaneet mm. Nietzschen pragmatistinen perspektiivioppi [...] sekä Kuhnin ja Feyerabendin teesi tieteellisten teorioiden yhteismitattomuudesta. Relativistien yleisenä virheenä näyttää kuitenkin olevan perustelematon hyppäys tiedon oikeuttamisen muotojen historiallisesta vaihtelevuudesta totuuden ja todellisuuden relatiivisuuteen.

Tieteen metodi on muuttunut ja kehitynyt 2500 vuoden kuluessa; eri tiedeyhteisöissä eri aikoina on hyväksytty erilaisia ratinaalisuuden kriteerejä tieteelliselle tiedolle. Siten kollektiivisen dynaamisen

uskomusrationaalisuuden periaatteet ovat historiallisesti relatiivisia. Myös nykyisessä filosofiansa esiintyy vastakkaisia näkemyksiä tieteen tehtävistä. Tästä ei kuitenkaan seuraa radikaalia relativismia: voidaan puolustaa teesiä, että edistyessään tiede lähestyy totuutta, jolloin totuuden käsite tiedon ehtona ei ole sidoksissa sosiaalishistoriallisiin taustamuuttujiin.”⁵

Niiniluoto haluaa yleensä esiintyä tieteen tieteen arvovallan puolestapuhujana. Mutta tiukan paikan tullen hän sittenkin astuu tieteen *ulkopuolelle* (tai oikeastaan yläpuolelle) ja katsoo olevansa pätevä sanomaan, missä tiede on väärässä — mitä tieteen pitäisi tehdä ollakseen todella tiedettä.⁶

Näin (tieteellisesti) perustelemattoman hypyn “tiedon oikeuttamisen muotojen historiallisesta vaihtelevuudesta” johonkin muuhun tekee Niiniluoto itse, eivät suinkaan relativistit. Relativistien mukaan historiallisesti vaihtuvien tiedon oikeuttamisen muotojen “takana” ei ole mitään, mihin voisi hypätä — perustelujen kanssa tai ilman. He haluavat radikaalisti *kyseenalaistaa* sen ajatustavan, että “tiedon oikeuttamisen historialliset muodot” olisivat vain jonkinlaista vaippaa tai pintaa, joka voisi vaihdella hieman vuodenaikojen mukaan, mutta että se kätkeytyi kuitenkin sisäänsä pysyvän ytimen tai keskuksen.

Voi tietysti olla että Niiniluodon relativisteiksi mainitsevat ajattelijat ovat väärässä. Mutta hänen tapansa käsitellä heitä jonkinlaisina huijareina, jotka *vaivihkaa* vetävät pakan alta itselleen toiset kortit, on mielestäni jokseenkin epäkorrektti. Nietzsche ei todellakaan salannut Jumalan tai Totuuden kuolemaa, eikä yrittänyt haudata niitä vaivihkaa. Päinvastoin: hänhän julisti näitä tapahtumia aikakautemme merkittävimpinä uutisina — julkisesti, avoimesti ja häilydestään selvästi nauttien.

Aivan yhtä kohtuuton on Niiniluodon asenne, jos ajattelemme Wittgensteinin “relativismia”. Tämän ajattelijan (myöhäis)tuotannosta, löytyy satoja painosivuja tekstiä, joilla hän painiskelee — suorastaan ähkii ja vääntelehtii — sen kysymyksen kanssa, voiko sanoilla, lauseilla tai käsitteillä olla jokin niiden arkisesta käytöstä (vaihtelevista ajallispaikeista) erillinen “todellinen merkitys”. Ja hänen vastauksensa oli, kuten tiedetään, kielteinen. Juuri tällaisten subliimien merkitysten kuvittelemisen on hänen mukaansa sitä kielen noitumista, mikä oli puolestaan oire kulttuurimme yhdestä pahimmasta kieroutumasta.

Wittgensteinin mukaan filosofian terapeuttinen tehtävä oli saattaa ajattelu “takaisin rosoiselle pinnalle”, palauttaa sanat “niiden metafysisestä käytöstä takaisin niiden jokapäiväiseen käyttötapaan”⁷. Tämä merkitsee myös muutosta koko elämänsenteessämme. Filosofisissa tutkimuksissaan hän kirjoittaa tästä ajatus- ja elämäntapojen muutoksesta salaperäisesti mutta inspiroivasti:

“Loihdimme esiin kuvan, joka näyttää

yksiselitteisesti määrävän mielen. Todel-
linen käyttötapa näyttää jotenkin epäpuh-
taalta sen käyttötavan rinnalla, jonka kuva
meille hahmottelee. Tässä käy jälleen niin
kuin joukko-opissa: Ilmaisutapa näyttää
olevan mittatilaustyötä Jumalalle, joka
tietää, mitä emme voi tietää. Hän näkee
äärettömät sanat kokonaisina ja hän nä-
kee sisälle ihmisen tajunnan. Meille nämä
ilmaisumuodot ovat tietenkin kuin
messupuku, jonka kyllä puemme yllem-
me, mutta jolla emme voi paljoakaan
tehdä, koska meiltä puuttuu todellinen
voima, joka antaisi tälle puvulle sen
merkityssisällön ja tarkoituksen.

Ilmausten todellisessa käyttötavassa
teemme ikään kuin mutkia, kufjemme
sivukujien kautta. Näemme kyllä suoran
ja leveän kadun edessämme, mutta emme
voi käyttää sitä hyväksemme, koska se on
pysyvästi suljettu.¹⁸

Puhuessaan totuudesta ja käsitteiden oikeista
tai "todellisista merkityksistä" Niiniluoto
vetää yllään tuon messupuvun (joka tosin
minusta näyttää enemmän Batmanin viitalta).
Mutta siihen pukeutuneena hän ei näe
Totuutta sen yksikäsitteisemmin kuin me
muutkaan. Siksi hänen puheensa kumahtelee
varsin onttona ja kliseisenä liturgiana.

Lainauksen toinen kappale — joka voisi
vallan hyvin olla esim. Jacques Derridan kir-
joittamaa — toistaa taas ajatuksen siitä, että
meidän on palattava inhimilliseen arkeen,
rosoiselle pinnalle, niille kaduille joilla me
voimme kuljeskella. Wittgensteinin teksti
antaa myös ymmärtää, että tuon kieroutuman
takana on ihmisen superbia: halu olla Jumala.

Wittgensteinin — kuten myös Heideggerin
tai Derridan — filosofia on lyhykäisyydessään
kehoitus tulla (takaisin) lihaa ja verta olevaksi,
"maailmaan heitetyksi" ihmiseksi. Näiden
ajattelijoiden vaatima ihmisyyden dekon-
struktio tarkoittaa idealisoitua ihmiskuvan
— panssarin, messupuvun, lepakkomiehen
viitan — purkamista tai riisumista.

Totuuden nimeen!

Palataan vielä hetkeksi kysymykseen tieteen ja
totuuden suhteesta. Relativisteiksi nimetyt
ajattelijat eivät ole missään yhteydessä väittä-
neet, että kaikki totuuden ja epätotuuden,
korrektiuuden ja epäkorrektiuuden, asiaan-
kuuluvan ja asiaankuulumattoman väliset
erottelut tai erottelun kriteerit tulisi heittää
kerralla romukoppaan. Tällaista ei väitä
missään edes P.K. Feyerabend.

Relativisteiksi luonnehditut ajattelijat
väittävät *vain* sitä, että tieteessä ei ole mitään
keskusta, lepakkoluolaa, jossa asuva filosofi
voisi tarkkailla ja tarpeen vaatiessa ragaista
niitä, jotka poikkeavat Oikealta tieltä, jota
käytännön tiedemiehen on kuitenkin mahdo-
ntonta kulkea.

Tieteen valtakunta on näiden relativistien
mukaan jo ajat sitten desentralisoitunut:
matemaatikkojen yhteisö/yhteisöt päättävät

sen mikä kulloinkin on käypää matematiik-
kaa, biologit huolehtivat biologiasta, histo-
rioisijat historiasta ja psykologit psykologiasta
jne. On tietysti totta, että nämä hallinto-
kunnat menevät päällekkäin: kemistin ja fyy-
sikön tiedon kriteereissä on varmasti paljon
yhteistä, mutta samalla niissä on myös eroja.
Psykologi ja kemistikin voivat löytää väliltään
monia kiinnostavia kosketuskohtia. Myös
tähtitieteilijä ja kansanrunouden tutkijaa
saattaa yhdistää jokin hentoinen lanka —
heidän välilleen voi sukeutua hyvinkin antoisa
keskustelu esim. Kalevalan kosmologiasta.
Mutta se lanka on hyvin erittyynäinen kuin
esim. se, joka yhdistää kosmologin mate-
maatiikkoon.

Lyhyesti ja wittgensteinilaisesti sanottuna
tieteellisyyden, tiedon ja totuuden kriteerien
välillä on perheyhtäläisyyksiä. Tämä ei kuiten-
kaan merkitse sitä, että kaikki oikeuttamisen
muodot tai "totuuden kriteerit" olisivat yhtä
arvokkaita (tai yhtä arvottomia). Wittgenstein
esittääkin tähän liittyen *Filosofisisissa tutkimuk-
sissaan* mainion vertauksen villalangan lujuus
ei johdu siitä, että jokin ydinsäie kulkisi
langan päästä päähän. Se kestää siksi, "että
monet säikeet ovat langassa päällekkäin".
Myös tiede muodostaa tällaisen monisäikeisen
kokonaisuuden.

Tämän näkemyksen mukaan tiede ei olisi-
kaan mitään sellaista, jonka tulokset kasautui-
sivat jonkin totuudeksi nimetyn raja-arvon
ympäri. Tämäkin metafora pätee tietysti
jonkin verran: tähtitieteen kehityksen myötä
arviot planeettojen koosta, niiden radoista jne.
ovat parin kolmen viime vuosisadan ajan
tarkentuneet niin, että on päästy yhä "lähem-
mäs ja lähemmäs" totuutta.

Mutta jospa ajatellaan vaikkapa kysy-
mystä suomalaisten alkuperästä, niin tuollai-
nen metafora ei tunnu oikein luontevalta. Me
epäilemättä tiedämme nyt omista juuris-
tamme paljon enemmän kuin viisikymmen-
tä tai sata vuotta sitten. Mutta tämä ei tarkoi-
ta, että osaisimme nyt paikantaa alkukotimme
sijainnin yhä tarkemmin ja tarkemmin. On
tapahtunut pikemminkin niin, ettei koko
alkukotia koskevaa kysymystä vanhassa
muodossa ole enää olemassa. Ongelma on
muotoiltu radikaalisti uudelleen monet kerrat.

Tämä käy ilmi mm. siten, että moderni
tutkija ei enää suostu vastaamaan kysymyk-
seen "missä alkukotimme sijaitsi". Moderni
tutkija joutuu esittämään heti joukon tarken-
tavia vastakysymyksiä: "mitä kysyjä tarkoittaa
suomalaisilla?", "haluaako kysyjä tietää, mistä
Suomessa asuvien ihmisten geenit ovat peräi-
sin?", "tarkoittaako kysyjä heidän puhumansa
kielen alkuperää?" jne. Saman tapainen
myrsky on myllertänyt (ja myllertää yhä)
myös eksaktien tieteiden piirissä.

Jos kysymykset ovat radikaalisti muuttu-
neet, niin ei liene järkeä puhua vastausten
konvergoitumisesta jonkun ideaalisen totuu-
den ympärille.

Jälkimmäisessäkin tapauksessa voidaan silti
aivan luontevasti puhua tiedon kasvusta —
vieläpä evoluutiosta sanan darwinilaisessa
merkityksessä. Darwinin mukaanhan evoluu-

tio ei merkinnyt sitä, että eliöt olisivat kehity-
tyneet kohti jotain ideaalista lopputulosta.
Evoluutiolla ei ollut mitään "yleistä suuntaa"
tai tarkoitusta. Se ei ollut mikään ylöspäin
johtava valtatie, vaan koko ajan kaikkiin
suuntiin haarautuva rihmasto.

Liian inhimillistä...

Ajatus Totuudesta ja Totuuden lähestymisestä
siinä muodossa kun Niiniluoto sen esittää on
siis ideologiaa.

Kun aikaisemmin hallittiin — tarkkailtiin
ja rankaistiin — Jumalan nimissä, niin nyt se
on tehtävä Totuuden (Tieteen, Järjen jne.)
nimessä. Se, että puhe Jumalasta korvautuu
puheella Totuudesta, on nimenomaaan mo-
dernille maailmalle ja ihmiselle tyyppillinen
piirre. Ylimmän auktoriteetin kuvasta halu-
taan pestä pois kaikki "annettu" tai "positiiv-
vinen", sillä modernin ihmisen viralliseen
imagoon kuuluu, että hän ei usko mitään
ilman kriittistä koettelua. Descartesin *Meta-
fyysisiä mietiskelyjä* voidaan pitää tällaisen
oman itsensä — ja erityisesti: vain oman
arvostelukykyä — varaan heittäytyvän
modernin subjektin itsenäisyysjulistuksena.

Kaiken tämän takana oli vain kiusallinen
salaisuus: kaikki ihmisten puhe Jumalasta tai
Totuudesta on ollut (ja tulee aina olemaan)
ihmisten puhetta. Tai että tiedettä tehdessään
ihminen ei ole suinkaan niin järkevä, kriittin-
nen jne., mitä perinteinen tieteenfilosofia tai
metodikirjallisuus on halunnut väittää.

Tämä salaisuus on aina yritelty katkeä. Jo
Mooses väitti saaneensa laintaulut itseltään
Jumalalta — ja varmemmaksi vakuudeksi
alkuperäiskappaleet vielä hävitettiin. Mormo-
nien kirja on kuulemma kopioitu kulta-
levyistä, joita ei myöskään tule enää kukaan
näkemään. Ja edelleenkin monet kristityt pi-
tävät jotenkin rienaavana sitä, että *Raamatun*
kirjoja ja niiden alkuperää tutkitaan samoja
tekstikriittisiä, arkeologisia yms. menetelmiä
käyttäen kuin muitakin vastaavan ikäisiä
kirjoituksia. Monesti myös perinteisen (esi-
kuhnilaisen, esifeyerabendilaisen) tieteen-
filosofian ja -metodologian oppikirjoilla on
sama funktio: katkeä se totuus, että jokin
"maailmaan heitetty" ihminen — tai
Kierkegaardin sanoin: Jumalan pikku
hupakko — on myös tieteiden luoja.

Niiniluoto ei voi tietenkään olla näin suo-
rasukainen. Tiedettä, sen tekemistä ja tekijöitä
voidaan hänen mukaansa tutkia myös histo-
rian, sosiologian, psykologian jne. menetel-
min. Mutta samalla hän asettaa tarkoin
mitatun liekanarun tällaisen tutkimuksen
kaulaan: filosofialle tai epistemologialle, joka
kertoo millaista tieteen pitäisi olla, tulee jät-
tää kuitenkin aina viimeinen sana. Empiiriset
tutkimukset tieteen arkipäivästä eivät saa siis
"liata" tieteestä luotua idealisoitua kuvaa. Eli
tiedettä ei saa inhimillistä, nähdä ihmisten
luomuksena. Se on nähtävä instituutiona, jos-
sa Totuus tulee lähelle ja puhuu määrättyjen
ihmisten kautta.

Niiniluodon asenteella on kiinnostavia

yhdyntäköhtiä eräiden suomalaisten teologien näkemyksiin. Heidänhän oli hyvin vaikea hyväksyä Heikki Räisäsen esittämiä näkemyksiä *Raamatun* tekstin alkuperästä. Mutta kun heidän kompetenssinsa ei oikein riittänyt kumoamaan niitä tieteellisin argumentein, yritettiin turvautua ”syvällisempään” järjelyyn. Keksittiin, että *Raamatun* historiallis-kielitieteellinen tutkimus on pätevää tai hyväksyttävää vain silloin, kun se tunnustaa ”dogmatiikan prioriteetin”.

”Puhtaan totuuden” ideologinen luonne ja tiedeinstitutiota saama uskonnollinen merkitys modernisoituneessa yhteiskunnassa tulee selkeästi esiin nuoren Antti Eskolan *credossa* vuodelta 1962. Kysymys on siitä, tulisiko tiedemiehen (esim. A. Eskolan) sitoutua yhteiskunnan säilyttäjiin vai repijöihin. Ja vastaus kuului:

”On selvää, että tiedemies ei voi asettaa päämääräkseen sen paremmin ”rakentamista” kuin ”repimistäkään”. Hänen tavoitteenaan on pyrkiä tietoon ja objektiiviseen totuuteen. On kokonaan toinen asia *joutuuko* hän tätä vallitsevista arvoista riippumatonta tavoitetta kohti pyrkiesään repimään vai rakentamaan. Luullakseni esimerkiksi tämän hetken ajankohtaisia ongelmia tutkiva yhteiskuntatieteilijä joutuu tiedollisiin päämääriinsä rehelligesti pyrkiesään pikemminkin radikaalin ja ”repijän” kuin konservatiivin ja ”rakentajan” osaan. Hän joutuu esittämään kapinallisia ajatuksia vaikka ei pyrkisikään kapinoimaan, sillä jos vallitsevat arvot väärästä todellisuudesta, on totuus kapinallista.”¹⁰

Ihminen tai tutkija on tässä muuttunut täysin läpinäkyväksi. Hänelle ei ole totuuspyrkimyksen ohella mitään omia pyyteitä. Totuuden henki johdattaa häntä, ja siihen (ja vain siihen) itsensä sitoneena hän joutuu sitten minne joutuukin. Niin (nuorelle) Eskolalle kuin Niiniluodollekin tiedemies ja tiedeyhteisö ovat modernin yhteiskunnan mallikansalaisia, yleispätevä esikuva sille miten eletään ”oman järjen varassa”, vapaana perinteen ja ennakkoluulojen kahleista. Näin moderni maailma voidaan pelastaa sille ominaisen Kaitselmuksen helmaan.

Tosiseikkojen sosiaalinen konstituutio

Vaikka Niiniluoto mieluusti puhuikin tieteen (ja epäilemättä myös Ilkka Niiniluodon) avoimuudesta tai kriittisyydestä, hänen katensä ovat usein nyrkissä. Hän käyttää niitä varsin hanakasti eikä häpeä osoittaa iskujaan myöskään vyön alle. Tämä tulee varsin selkeästi ilmi mm. silloin, kun hän yrittää mitätöidä Barry Barnesin, David Bloorin, Bruno Latourin tai Steve Woolgarin (jo klassisen aseman saaneita) tutkimuksia tiedeyhteisöistä ja ”tieteellisten tosiseikkojen sosiaalisesta rakentumisesta”.

Latourin ja Woolgarin teos *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts* on laajaan empiriiseen materiaaliin — mm. pari-vuotiseen kenttätöyöhön — perustuva tutkimus. Sen tarkoitus on selvittää mahdollisimman konkreettisesti, miten erilaiset havainnot, mittaustulokset yms. konstituoituvat tieteelliseksi tosiseikoiksi.

Myös Niiniluodon mukaan Latour ja Woolgar todistelevat mainitussa teoksessaan, että tieteelliset tosiseikat olivat ”sosiaalisia konstruktioita”. Tähän tulkintaan ei liene mitään huomauttamista. Mutta sitten Niiniluoto väittää tämän merkitsevän sitä, että Latourin ja Woolgarin mukaan tieteelliset faktat olisivat syntyneet tutkijoiden *vapaina* luomuksina/konventioina *suurin piirtein samalla tavoin* kuin esim. työehtosopimukset tai muut vastaavat konventiot.¹¹

Tuollainen tulkinta mainitusta teoksesta on jo hyvin väkänaisesti väännetty. Latour ja Woolgar ovat toki sitä mieltä, etteivät tieteelliset tosiasiat ole samalla tavalla valmiina odotamassa kuin marjat tai sienet poimijaansa. Heidän mukaansa ne todellakin tuotetaan tiedeinstitutiota (”laboratorioyhteisöjen”) suunnattoman monimutkaisessa teknis-sosiaalisessa koneistossa. Mutta miten? Teoksessa koetetaan kuvailla sitä, miten ”laboratoriolaiset” tekevät työtään: miten he suunnittelevat uusia kokeita, miten he tulkitsevat saatuja koetuloksia, miten he kiistelevät siitä, miten koejärjestelyä on seuraavalla kertaa muutettava jne.

Hieman karkeistaen sanottuna teos on tarinaa *merkityksistä*, siitä kuinka jokin meille tavallisille pulliaisille täysin merkityksetön ja mitäänsanomaton seikka, kuten piirturin ylimääräinen värähdys, muutaman millivoltin muutos sähkövirran jännitteessä jne. voivatkin olla tavattoman merkittäviä ja ”paljonpuhuvia” laboratorion teknis-sosiaalisessa koneistossa. Tällä tavoin tuo materiaali — *byle* — konstruoidaan faktoiksi.

Latous ja Woolgar eivät ole suinkaan vika-päitä siihen, että Niiniluoto ei suostu näkemään mitään eroa esim. työehtosopimusten ja tieteellisten faktojen sosiaalisella konstruotumisella.

Perustelemisesta ja uskomisesta

Niiniluoto koettaa saada ”kognitiivisen relativismin” yleisemminkin huonoon huu-ttoon väittämällä sitä yksioikoiseksi subjektivismiksi. Todistelu kulkee suurin piirtein seuraavaa latua:

Hän toteaa ensiksi, että relativisti ei suostu koskaan puhumaan todellisuudesta sinänsä. Relativisti voi tietysti sanoa:

(a) asian laita on a

mutta se on vain lyhennetty muoto lauseesta:

(b) minun uskomussysteemini U valossa asian laita on a (näyttää että a)

Kaiken mitä ”kognitiivinen relativisti” sanoo, sanoo hän aina jostakin horisontista, diskurssista tai uskomussysteemistä lähtien. Tähän saakka Niiniluodon esitykseen ei liene kenelläkään suurempaa huomauttamista.

Mutta sitten hän tekee kerta kaikkiaan huomasiirron ja väittää, että lause (b) merkitsi-si vain samaa kuin jos ko. henkilö sanoisi¹²:

(c) uskon, että a

Tuntuu varsin oudolta, että Niiniluoto on ruvennut väittämään tällaista. Hänhän on lukuisissa kirjoituksissaan tehnyt ansiokkaasti sekoituksen klassisesta tiedon määritelmästä.¹³ Sen mukaan taas lause ”h tietää, että a” merkitsee ainakin seuraavaa *kolmea* asiaa:

(d) h uskoo, että a

(e) h pystyy esittämään a:lle hyväksyttävät perusteet

(f) a on tosi

Relativisti ei voi tietenkään hyväksyä viimeistä kohtaa tiedon välttämättömien tunnusmerkkien joukkoon ainakaan yllä esitetystä muodosta. Mutta siitä, että henkilö *h* uskoo *a*, ei seuraa minkään järjellisen (ei platonisen, ei niiniluotolaisen tai relativistien) episteesmisen logiikan mukaan sitä, että hänellä olisi silloin myös hyväksyttävät perusteet *a*:lle. Relativisti on henkilö, joka uskoo että kohdas-a e mainitut ehdot voivat muuttua ajallisesti ja paikallisesti. Mutta hänkin on ehdottomasti sitä mieltä, että kaikissa yhteisöissä on kaikkina aikoina vaadittu *tiedolta* perusteltavuutta — ja että perusteluille asetettavat kriteerit eivät ole suinkaan olleet yksilöiden mieltävaltaisesti määrättävissä. Eli jonkin asian uskominen ja toisaalta kyky esittää uskomukselle perustelut eivät ole sama asia relativistilekaan.

Ja Niiniluotokin sekoittaa subjektivistin ja relativistin vain Batmanin roolissaan.

Show must go on?

Niiniluoto on nyt esittänyt suomalaista Batmania kolmen kirjan ja kohta kahden vuosikymmenen ajan. Hän voi tietysti jatkaa roolissaan niin kauan kuin ikää ja vointia annetaan. Arvuuttelijoita ja kissanaisia kyllä riittää — ja samoin riittää arvokkaita tilaisuuksia, joissa filosofin alustus Totuudesta ja muista mieltä ylentävistä asioista on aina ollut odotettu ohjelmanumero.

Mutta itse filosofian kannalta tällainen vaihtoehto ei ole kovin toivottava. Niiniluodon kolmesta yleistajuisesta esseekokoelmasta viimeinen — *Järke arvot ja välineet* — on mielestäni ollut heikoin. Se oli tämän sujuvakynäisen miehen teoksista ensimmäinen, jonka lukeminen alkoi maistua puulta. Hän alkaa kasvaa pahaenteisesti kiinni Batmanin rooliinsa — jopa niin pitkälle, että on ruvennut päästelemään paperille seuraavanlaisia pököleitä:

“On väärin ajatella “frankfurtilaiseen” tapaan, että välineellinen järki olisi sinänsä paha asia. On myös harhaanjohtavaa ajatella Jürgen Habermasin tapaan, että instrumentaalinen rationaalisuus kuuluu aina “systeemiin”, joka “kolonialisoi” ihmisten vuorovaikutukseen perustuvaa “elämismaailmaa” ja sen “kommunikatiivista rationaliteettia”. Välinerationaalisuus — esimerkiksi praktisen syllogismin ja teknisen normin ilmaisevilla tavalla — on erottamaton osa myös arkielämän toimintaa.”¹⁴

Jokainen vähänkin Frankfurtin koulukunnan ajattelijoihin perehtynyt tietää, etteivät he ole missään väittäneet välineellistä järkeä “sinänsä” pahaksi asiaksi — eikä “instrumentaalinen rationaalisuus” ainakaan Habermasin mukaan kuulu automaattisesti elämismaailmaa kolonialisoivaan systeemiin. (Habermasin mukaan “patologisesti modernin” yhteiskunnan ongelma ei ole instrumentaalinen järki sinänsä, vaan se, että tämä järki on ruvennut syöpäkasvaimen tavoin tunkeutumaan kaikkialle, kolonialisoimaan kaikkea muutakin — mm. elämismaailmaa ja kommunikatiivisen järjen aluetta.) Ehkä “frankfurtilaiset” olivat monessa suhteessa omalaatuisia persoonallisuuksia, mutta tuskin nyt sellaisia idiootteja, jotka eivät olisi huomanneet että välineellinen järki ja sen normit (esim. vesän vetäminen, ovien avaaminen jne) todellakin on “erottamaton osa myös arkielämän toimintaa”.

Niin. Voi vain toivoa, että Niiniluoto hieman hellittäisi Batmanin roolissaan.

Viitteet

1. Niiniluoto 1984, s. 260-261.
2. Niiniluoto 1984, s. 81.
3. Niiniluoto 1984, s. 46.
4. Niiniluoto 1994, s. 48.
5. Niiniluoto 1994, s. 50-51.
6. Vertaa myös Niiniluoto 1991a, s. 136.
7. Wittgenstein, *Filosofisia tutkimuksia*, s. 107 ja 116.
8. *Filosofisia tutkimuksia*, s. 426.
9. *Filosofisia tutkimuksia*, s. 67.
10. Eskola 1963, s. 14.
11. Niiniluoto 1991a, s. 142-143.
12. Niiniluoto 1991a, s. 139 ja 1991b.
13. Esim. Niiniluoto 1994, s. 78-82.
14. Niiniluoto 1994, s. 61.

Muuta kirjallisuutta

Antti Eskola, *Jäykkyys ja taidekäsitteet*. Tampere 1963.

Bruno Latour, & Steve Woolgar, *Laboratory life: the construction of scientific facts*. Princeton University Press 1986.

Ilkka Niiniluoto (1991a), “Realism, relativism and constructivism” *Synthese* 89: 135-162, 1991.

Ilkka Niiniluoto (1991b), “What’s wrong with relativism”. *Science studies* 2/1991.

Ludwig Wittgenstein, *Filosofisia tutkimuksia*. WSOY 1981.